

**СТАРЦЫ (ЖАБРАКІ) У ПАХАВАЛЬНА-ПАМІНАЛЬНАЙ АБРАДНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ
ПАДЗВІННЯ (ПА ЭТНАГРАФІЧНЫХ МАТЭРЫЯЛАХ XIX–XX стст.)¹**

канд. гіст. навук, дац. У.Я. АЎСЕЙЧЫК
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт

На аснове этнаграфічных матэрыялаў XIX–XX стст. разгледжаны статус і рытуальныя функцыі старцаў (жабракоў) у пахавальных і памінальных абрадах беларусаў Падзвіння. Асветлены прычыны ўключанасці старцаў у абрадавую сферу беларусаў Падзвіння (праз аналіз такіх характарыстык як беднасць, калецтвы (фізічныя адхіленні, слепата), асаблівы знешні выгляд, валоданне таемнымі ведамі, падарожны характар іх «дзеясці» і выключанасць са звыклага для беларускага сельскага насельніцтва ўкладу жыцця). Разгледжаны статус і рытуальныя функцыі старцаў у пахавальнай абраднасці і абрадах памінальнага цыклу (у каляндарных памінках і на працягу года з дня смерці).

Уводзіны. Традыцыйная культура беларусаў у навуковых публікацыях і ў папулярных выданнях пераважна прадстаўлена як гамагенная і адзіная. У якасці яе інварыянта разглядаецца сялянская культура. Такі падыход абумоўлены тым фактам, што большасць беларусаў яшчэ на мяжы XIX–XX стст. былі сялянамі [1, с. 221]. Аднак беларускі этнас нават на мяжы стагоддзяў быў прадстаўлены рознымі саслоўямі [1, с. 221–222] са спецыфічнай культурай і традыцыямі. Разам з тым і культура ніжэйшага саслоўя таксама не была гамагеннай. Яна ўключала не толькі культуру сялян-земляробаў, але і рамеснікаў, гандляроў і інш. У сацыяльнай структуры беларускага грамадства асабліва вылучаюцца старцы (жабракі). У беларускім соцыуме яны займалі выключнае месца. Субкультура жабракоў (старцаў) выразна адрознівалася не толькі ў побытовым плане і паўсядзённым жыцці, але і сваім статусам. Старцы з’яўляліся найбольш сакралізаванай сацыяльнай групай беларускага грамадства. Таму для разумення гэтай субкультуры важным з’яўляецца вывучэнне іх статуса і рытуальных функцый. У гэтым плане паказальнымі будуць даследаванні ў пахавальна-памінальнай абраднасці – адной з найбольш устойлівых і кансерватыўных частак культуры беларусаў.

Аktуальнасць даследавання таксама абумоўлена нязначнай колькасцю прац па дадзенай праблематыцы. У той жа час даследаванні гэтага пытання магло б праліць свет на разуменне многіх праяў духоўнай культуры беларусаў.

Гісторыя вывучэння праблемы. У беларускім народназнаўстве праблематыка, звязаная з субкультурай жабракоў, амаль не даследавана. Тым больш гэта тычыцца такіх пытанняў як статус і рытуальных функцый старцаў у абрадах пахавальна-памінальнага цыкла. Пры гэтым большасць публікацый па праблеме змяшчаюць толькі этнаграфічныя матэрыялы. Першыя звесткі па праблеме былі апублікаваны яшчэ ў 1582 г. у працы нямецкага храніста П. Одэрборна «Праўдзівы і грунтоўны аповед пра веру русаў, іх шлюбныя і пахавальныя абрады, побыт і адзенне...» [2]. Праца таксама ўвайшла асобнай часткай у зборнік Я. Ласіцкага і доўгі час пазіцыянавалася як уласныя назіранні апошняга, зробленыя ў ваколіцах Заслаўя. У сапраўднасці гэтыя запісы адносяцца да тэрыторыі Полацка – Дзісенскага Падзвіння [3, с. 162–163]. Нямецкі храніст пакінуў звесткі аб удзеле жабракоў у пахавальным абрадзе мясцовага беларускага насельніцтва.

Больш частыя і сістэмныя звесткі па праблеме з’яўляюцца на старонках этнаграфічных выданняў з сярэдзіны XIX ст. Фрагментарныя звесткі аб наведванні вёскі старцамі ў час каляндарных памінак былі апублікаваны ў працы А.Г. Кіркора «Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню» (1858 г.) [4, с. 154]. Ю.Ф. Крачкоўскі ў кнізе «Быт заходнерускага селяніна» (1874 г.) змясціў матэрыялы з в. Чэрасы Дзісенскага павета (сучасны Мёрскі раён) аб памінанні памерлых старцамі [6, с. 157]. Каштоўныя матэрыялы па дадзенай праблематыцы апублікаваны ў працы Ф. Сярэбранікава «Звычаі і абрады сялян Себежскага павета пры хрэсьбінах, вяселлі і пахаванні» (1865 г.). Аўтар апісаў характэрны абрад памінання памерлых ў беларусаў Себежчыны з удзелам старцаў [7, с. 89–90].

Найбольш каштоўныя, поўныя і сістэмныя звесткі па праблеме змешчаны ў працах беларускага этнографа М.Я. Нікіфароўскага. Калі па тэме жабрацтва ў працы «Прастанародныя прыкметы і павер’і, прымхлівыя абрады і звычаі, легендарныя паданні пра асоб і мясціны» (1897 г.) аўтар прывёў ня шмат звестак [8, с. 88, с. 155, с. 307], то ў асобным даследаванні «Старцы» (1892 г.) [9] гэтая праблематыка знайшла найбольшае адлюстраванне. М.Я. Нікіфароўскі дастаткова поўна і сістэмна прадставіў апісанне старцаў, разгледзеў іх культуру і побыт, сацыяльны статус і рытуальныя функцыі. Дадзеная праца з’яўля-

¹ Артыкул падрыхтаваны ў рамках праекта БРФФД-РДНФ (ПР) «Традыцыйны этнакультурны і языковы ландшафт Витебско-Псковского пограничья в конце XIX – начале XXI в.: уровни репрезентации и динамика кросскультурных связей» (дамова № Г16РП-004).

еща найбольш грунтоўным даследаваннем субкультуры жабракоў у беларускім грамадстве, апублікаваная ў канцы XIX ст.

Доўгі час старцы не станавіліся аб'ектам даследаванняў у айчынным народазнаўстве. У сучасны перыяд цікавасць да культуры жабракоў некалькі ўзрасла. З'явіўся шэраг даследаванняў, дзе дадзеная праблематыка разгледжана больш пільна. Да іх ліку адносяцца працы С.У. Андрыеўскай [10], С.В. Русецкага [11], Т.В. Валодзінай і У.А. Лобача [12, 13]. Праца С.В. Русецкага «Рэцэпцыя жабрака ў традыцыйнай беларускай культуры» (2010 г.) носіць абагульняючы характар і разглядае статус і ролю жабракоў у беларускай культуры, зрэдку закранаючы іх рытуальныя функцыі ў пахавальна-памінальнай абраднасці. Артыкул С.У. Андрыеўскай прысвечаны разгляду жабракоў у традыцыйнай культуры беларусаў Падзвіння канца XIX – пачатку XX ст. У ім пытанні ўключанасці старцаў у рытуалы сямейнага цыклу (у тым ліку і пахавальна-памінальныя) амаль не разглядаюцца. Сама праца пабудавана пераважна на матэрыялах, зафіксаваных М.Я. Нікіфароўскім [9]. Абагульняючы характар носіць артыкул Т.В. Валодзінай і У.А. Лобача «Старац», які змешчаны ў энцыклапедычным слоўніку «Міфалогія беларусаў». У ім разгледжаны агульныя пытанні ўдзелу старцаў у пахавальных і памінальных абрадах беларусаў [12]. Агульныя асаблівасці сацыяльнага статусу і рытуальных функцый жабракоў, у тым ліку і ў пахавальна-памінальнай абраднасці, разгледжаны У.А. Лобачам у сувязі з аналізам элементаў традыцыйнага культурнага ландшафту беларусаў у манаграфіі «Міф. Прастора. Чалавек» (2013 г.) [13, с. 343–344, с. 418–419]. Аналіз праблематыкі ў кантэксце агульнаславянскіх сюжэтаў з выкарыстаннем беларускіх матэрыялаў з ў абагульняючым артыкуле «Нищий» (аўтар – А.Я. Леўкіеўская) у энцыклапедычным слоўніку «Славянскія старажытнасці» [14].

Сярод польскамоўных даследаванняў важнае значэнне мае артыкул Ф. Сяліцкага (F. Sielicki) «Pieśni pogrzebowe i dziadowskie śpiewane w b. powiecie Wilejskim» (1982 г.). Праца прысвечана апісання пахавальна-памінальных традыцый беларускага насельніцтва паўднёвай часткі Вілейскага раёна Мінскай вобласці. У артыкуле разгледжаны асобныя аспекты ўдзелу жабракоў у абрадах пахавальна-памінальнага цыклу [15, с. 97].

Такім чынам, неабходна канстатаваць, што дадзеная праблематыка не даследавана дастаткова. Разгледаліся толькі асобныя аспекты культуры жабракоў, публікаваўся «сыры» этнаграфічны матэрыял. Пытанні рытуальных функцый і статусу старцаў у абрадах пахавальна-памінальнага цыклу не вывучаны. Пры гэтым назіраюцца этнаграфічны матэрыялы для далейшага даследавання.

Крыніцамі даследавання з'яўляюцца этнаграфічныя матэрыялы (апублікаваныя і архіўныя), зафіксаваныя на Падзвінні ў XIX – пачатку XXI ст. Сярод апублікаваных этнаграфічных крыніц асаблівую важнасць мае праца М.Я. Нікіфароўскага «Старцы» [9]. У працы змешчаны найбольш поўныя і сістэмныя звесткі па дадзенай праблематыцы. Таксама цікавасць уяўляюць матэрыялы з прац Ю.Ф. Крачкоўскага, А.Г. Кіркора [4], Ф. Сярэбранікава [7], Ю. Галомбэка [16], Ф. Сяліцкага [15]. Апроч апублікаваных крыніц значнае месца ў працы займаюць матэрыялы ўласных палявых этнаграфічных даследаванняў аўтара, праведзеных на Падзвінні. Важнае значэнне маюць таксама матэрыялы фальклорна-этнаграфічных экспедыцый Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, якія праводзіліся выкладчыкамі і студэнтамі гісторыка-філалагічнага факультэта. Матэрыялы захоўваюцца ў архіве факультэта (АГФФ). Каштоўныя матэрыялы па праблеме даследавання захоўваюцца ў рукапісным фондзе літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору, дзе асаблівую цікавасць уяўляе інфармацыя, сабраная ў ходзе этнаграфічнай экспедыцыі да вытокаў ракі Віліі (справа № 7647 [17]). Экспедыцыя была праведзена ў 2006 г. літоўскімі навукоўцамі (В. Вайткявічусам, Д. Вайткявічэне) і беларускімі даследчыкамі (Т.В. Валодзінай, Ю.А. Гурскай, Ю.І. Унуковічам).

Асноўная частка. Феномен жабрацтва з'яўляецца неад'емным кампанентам жыцця грамадстваў, дзе існуе сацыяльная іерархія. Гістарычныя звесткі аб жабраках у Еўропе адносяцца яшчэ да ранняга сярэднявечча [18, с. 12]. На тэрыторыі Падзвіння гэта субкультура² з'яўлялася неад'емным складнікам грамадства са спецыфічным тыпам жыццязабеспячэння. На Віцебшчыне беларускі этнограф М.Я. Нікіфароўскі вылучаў дзве асноўныя катэгорыі жабракоў: «*выпадковыя*» і «*пастаянныя*». Першая катэгорыя аб'ядноўвала ўсіх, хто ва ўмовах цяжкага становішча ішоў прасіць міласціну. Сярод «пастаянных» старцаў этнограф вылучае «*прытомных*» (якія маюць месца жыхарства ў сельскіх «багадзельнях») і «*хажалых*» (у якіх няма дому, а таму яны пастаянна ў дарозе) [9, с. 74–75]. Менавіта апошняя катэгорыя старцаў і была самай распаўсюджанай у рэгіёне.

Назвы. На Беларускім Падзвінні найбольш пашыранымі варыянтамі назваў гэтай сацыяльнай групы былі «*жабракі*» і «*старцы*»: «*Хадзілі жабракі, ну каторыя дзействіцельна маліліся, там што ім*

² Англійскі даследчык П. Бэрк (P. Burke) схільны вызначаць жабракоў як носьбітаў контркультуры, а не субкультуры, у тым сэнсе, што яны не толькі вылучаліся з навакольнага свету, але і адваргалі яго [19, с. 73]. Аднак такое разуменне жабракоў ва ўмовах беларускага грамадства падаецца не зусім справядлівым. У беларускім традыцыйным соцыуме старцы не былі абсалютна выключанай групай. Гэта тым больш паказальна праз разгляд іх статусу і рытуальных функцый, у тым ліку і ў абрадах пахавальна-памінальнага цыклу.

Этнакультурная спецыфіка Беларускага Падзвіння ў дыяхронным і сінхронным вымярэннях давалі, хто што ёў, корку хлеба. Мне так кажыцца, даўней, што»³; «Ну гэта як раней называлася старцы. Гэта раньш хадзілі раньш,эта пасле вайны. Хадзілі па хатах, прасілі паесці, каб ужо далі кусак хлеба ці паесці чалавеку гэтаму. Хадзілі і жэнічыны, і пажылыя мужыкі, і дзеці хадзілі. Эта я добра помню»⁴. Пры тым існуе пэўная дыферэнцыя гэтых назваў па географічнаму прынцыпу. Як сведчаць матэрыялы палявых даследаванняў, ва ўсходняй частцы рэгіёна больш пашырана назва «старцы», у той час як на Захадзе Падзвіння – «жабракі». У рэгіёне зафіксаваны і варыянты назваў, вытворныя ад слоў «жабракі» і «старцы»: «Старчоўкі іх у нас называлі»⁵. У в. Дзедзіна Докшыцкага раёна зафіксаваны варыянт «у жэбры хадзіць» [20, арк. 8]. На Вілейшчыне, па сведчанні Ф. Сяліцкага, жабракоў называлі «дзядамі»⁶ [15, с. 97]. У рэгіёне зафіксаваны і выпадкі, калі для абазначэння дадзенай катэгорыі наўпрост выкарыстоўваліся словы «бабка» («бабушка»), «дзед»: «А так яны хадзілі, ну у нас тут была адна, бабка такая, яна ўсе малілася і малілася, дык ей мы насілі, як памінаць»⁷; «Памінаець, памінаець. Цяпер у нас бацюшкі няма, а на Пасху бабушкі, якія умеюць маліцца, ведаюць малітву памінаюць»⁸. Як вынікае з матэрыялаў палявых даследаванняў, у сучасны перыяд тэрміналогія, што абазначае дадзеную сацыяльную групу, некалькі «абрусела»: «Нішчы хадзілі. Очнь была много. Ані добрыя былі, малілісь за упокой, за здравіе»⁹.

Уключанасць старцаў у абрады. Прычыны і характарыстыка. Удзел старцаў у пахавальных і памінальных абрадах абумоўлены іх суаднесенасцю ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў з катэгорыяй іншасвету. Сувязь жабракоў з «тым светам» тлумачыцца праз наяўнасць такіх рысаў як старасць, беднасць, калецтвы (фізічныя адхіленні, слепата), асаблівы знешні выгляд, падарожны характар дзейнасці і выключанасць са звыклага для беларускіх сялян укладу жыцця, валоданне таемнымі ведамі.

Старасць. У этнаграфічных апісаннях пашыраны ўпамінанні, што жабракамі пераважна былі старыкі. Гэта асабліваць тлумачыцца аб'ектыўнай патрэбай здабываць харчаванне ў выпадку немагчымасці ўжо працаваць. Пра такую асабліваць паведамляюць і рэспандэнты: «А тыя старцы якія былі, можна калекі? – Ніякія. Старыя, ужо жывуць старыя. Старэнькія. Канешне ж маладыя не хадзілі. Старым жа пенсіі не давалі, гэта ж не цяпер»¹⁰. Гэта рыса ўказвае і на походжанне самой назвы («старцы» ад слова «стары»). Не выпадковай у гэтым сэнсе ўяўляецца і адна з лакальных назваў жабракоў – «дзяды» (гл. вышэй).

Аднак неабходна адзначыць, што такая характарыстыка як старасць не была абсалютнай для ўсіх жабракоў. Яшчэ М.Я. Нікіфароўскі адзначаў, што ў рэгіёне старцамі называлі нават дзяцей, якія прасілі міласціну [9, с. 70]. На Бешанкоўшчыне, як сведчаць рэспандэнты, у катэгорыю «старцаў» таксама аб'ядноўвалі ўсіх жабракоў, незалежна ад полу і ўзросту: «Ну гэта як раней называлася старцы. Гэта раньш хадзілі, раньш,эта пасле вайны. Хадзілі па хатах, прасілі паесці, каб ужо далі кусак хлеба ці паесці чалавеку гэтаму. Хадзілі і жэнічыны, і пажылыя мужыкі, і дзеці хадзілі. Эта я добра помню»¹¹.

Характарыстыцы «старасць» надавалася прынцыповае значэнне ў выбары ўдзельнікаў пахавальных і памінальных рытуалаў. Як адзначае В.А. Седакова, «старасць разумеецца як блізкасць да замагільнага свету; семантыка абрадавых функцый старых – “праваднікі ў вобласць смерці”» [21, с. 108–109]. Адсюль большасць абрадавых дзеянняў у час пахавальна-памінальных абрадаў выконваецца менавіта людзьмі сталага ўзросту. Старыя звычайна абмываюць і аправаюць памерлага, іх запрашаюць сядзець з нябожчыкам ноччу і г.д. [23, с. 96]. Блізкасцю да замагільнага свету тлумачыцца і саджанне самага старэйшага жыхара вёскі на покуці, дзе ставіўся і посуд для нябожчыка (Лепельскі раён) [24, с. 223]. «Пасрэднікая» функцыя старых выразна праяўляецца ў каляндарных памінках. Так, на Дзяды цэнтральную ролю адыгрывае старэйшы член сям'і (звычайна мужчынскага полу). Галоўная яго роля, апрача «кіравання» ходам абраду, на сімвалічным узроўні заключалася ў непасрэднай камунікацыі з памерлымі продкамі, а менавіта іх рытуальнае запрашэнне на вячэру, адкладванне ім ежы, а ў шэрагу лакальных варыянтаў і выправаджанне дзядоў пасля заканчэння трапезы [23, с. 96].

Беднасць. У якасці прынцыповай характарыстыкі старцаў выступае іх беднасць. Менавіта гэта рыса з'яўляецца адной з вызначальных: «Старцы хадзілі,эта бедныя людзі, хадзілі, хадзілі. Даюць ім і дзеньгі і адзежду, ну ўсё»¹². Гэта характарыстыка старцаў яскрава адлюстравана і ў народных выслоўях:

³ Зап. у 2012 г. аўтарам ад Андрэвай Г.М., 1935 г. н., Касарэўскай А.П., 1942 г. н. у в. Канстанцінава Глыбоцкага р-на.

⁴ Зап. у 2013 г. Казловым Д.І. ад Тоўпінец А.Ф., 1936 г. н., Тоўпінец С., 1948 г. н. у в. Шыпулі Бешанковіцкага р-на.

⁵ Зап. у 2014 г. аўтарам ад Вярцёлка Т.А., 1928 г. н. у в. Дуброва Бешанковіцкага р-на.

⁶ Такая назва з'яўляецца даволі прынцыповай і паказальнай. Яна указвае на ўяўленне пра жабракоў як увасабленне продка. У беларусаў так называлі і памерлых продкаў.

⁷ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Дранковіч Г.М., 1936 г.н. і Дранковіч Н.П., 1938 г. н. у в. Шалагіры Докшыцкага р-на.

⁸ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Васюковіча Дз.М., 1936 г. н. і Васюковіч В.У., 1935 г. н. у в. Чарніца (II) Докшыцкага р-на.

⁹ Зап. у 2012 г. аўтарам і Лобачам У.А. ад Лянкевіч К.М., 1926 г. н. у в. Верацеі Пастаўскага р-на.

¹⁰ Зап. у 2009 г. Валодзінай Т.В. і Лобачам У.А. ад Святловай М.В., 1925 г. н. у в. Азёрнае Расонскага р-на.

¹¹ Зап. у 2013 г. Казловым Д.І., ад Тоўпінец А.Ф., 1936 г. н., Тоўпінец С., 1948 г. н. у в. Шыпулі Бешанковіцкага раёна.

¹² Зап. у 2014 г. аўтарам ад Лясякінай А.Г., 1923 г. н. у в. Сініцы Бешанковіцкага р-на.

«З торбаю як старац», «Абарваны (абнасіўся) як той старац»; «Ашарпалісь, ходзім як старцы», «Праўды як у жабрака грошай» [25, с. 279, с. 282, с. 368]. Такая рыса з'яўляецца даволі прынцыповай. Яна мае сваёй сэнсавай асновай метафару мёртвы-бедны [21, с. 110]. Акрамя таго, у народным і хрысціянскім разуменні беднасць становіцца сінонімам святасці і праведнасці. У славянскім фальклоры бедныя ўяўляюцца як Божыя людзі [26, с. 140]. Аднак М.Я. Нікіфароўскі адзначаў, што не ўсе жабракі былі беднымі. Некаторыя нават прыбывалі ў памінальныя дні да храма на сваіх вазах. Але, па словах этнографа, да такіх «жабракоў» беларускія сяляне амаль не звярталіся для памінання сваіх памерлых [9, с. 86].

Калецтвы (фізічныя адхіленні, слепата). Пра калецтвы жабракоў (як рэальныя, так і «паказушыя») даволі часта паведамляюць крыніцы [9, с. 71, с. 85; 15, с. 100]. Па сведчанні М.Я. Нікіфароўскага, некаторыя жабракі наўмысна дэманстравалі свае калецтвы, каб такім чынам атрымаць больш міласціны. Аднак да такіх «старцаў» вясковае насельніцтва рэгіён ставілася даволі скептычна [9, с. 85]. Пра наяўнасць розных калецтваў у жабракоў сведчаць і палявыя матэрыялы. У якасці такіх калецтваў рэспандэнтамі іншы раз называюцца адхіленні разумовага плану: «Хадзілі і многа было да вайны жабракоў, я помню, але хадзілі. Такія каторыя трошкі ні разумныя людзі былі. Дамоў жа гэтых не было, ну пойдучь і пойдучь»¹³. У якасці парушэнняў часта называецца слепата: «Раней ці хадзілі жабракі па вёскам? – Хадзілі, каторыя то сляпыя, то якія бедныя, хадзілі па беднасці, хадзілі»¹⁴; «Масей яго звалі, дык ён сляпы быў, і яго ўсё па дзярэўні вадзілі. Была такая баба-старуха, яна вадзіла яго. Ну дык ён пад акно падойдзець і моліцца»¹⁵. Рэспандэнтамі згадваецца і традыцыя вадзіць сляпых старцаў, а таксама наяўнасць павадыра: «Адзін у нас там хадзіў з саседняй дзярэўні. Ён ня відзеў, дак мальчык такі малы яго вадзіў. Ну дарылі, маліўся Богу»¹⁶. Ва ўмовах традыцыйнага (міфапаэтычнага) грамадства калецтвы (фізічныя адхіленні, слепата) набліжае старцаў з іншасветам (пар. наяўнасць фізічных адхіленняў у розных прадстаўнікоў іншасвету). Асабліва прынцыповай і важнай выглядае наяўнасць такой прыкметы як слепата. Гэта рыса, па меркаванні К. Міхайлавай, надае ім асаблівую сакральнасць. У найўнай карціне свету слепата захоўвае міфалагічнае значэнне прадстаўніка чужога свету, «таго свету», смерці. А самі сляпыя ўраўноўваюцца з мёртвымі. Згодна з міфалагічным мысленнем, слепата – гэта знак прароцтва, ведаў і мудрасці, божа дар, які дазваляе бачыць патаемнае. А таму сляпыя разумеюцца як медыятары, якія могуць кантактаваць з тагасветам, са светам памерлых [26, с. 143–144].

Асаблівы знешні выгляд. Пры характарыстыцы жабракоў разам з калецтвамі і фізічнымі адхіленнямі істотнае значэнне маюць асаблівасці іх знешняга выгляду і наяўнасць спецыфічных атрыбутаў. Нярэдка ў этнаграфічных крыніцах старцы апісваюцца з прынцыповымі знешнімі рысамі – нямыгае, парванае, старое, з заплатамі адзенне, наяўнасць барады, торбы, пугі і інш. Нязвыклымі выглядаюць і не характэрныя для пары года элементы адзення (напр. наяўнасць аблавухі нават у летні перыяд) [9, с. 75]. Сучасныя беларускія вяскоўцы пажылога ўзросту наступным чынам даюць характарыстыку знешняму выгляду жабракоў: «Старцы былі, хадзілі старцы. Абыкнавенныя, ну адзетыя ў лахманах, у яго сумка чарыз плячо»¹⁷. Атрыбуты старцаў ва ўмовах міфапаэтычнага грамадства набываюць знакавую нагрукку. Так, у беларускім фальклоры пуга нярэдка выступае як атрыбут святых ці прадстаўнікоў іншасвету (лесавіка, лазавіка, чорта) [27, с. 379]. Доўгая барада таксама з'яўляецца прыкметай сакральнасці. Яна з'яўляецца неад'емным атрыбутом Бога, святых, духаў. У славян барада нават становіцца абавязковым атрыбутом іканалісных вобразаў святых [28, с. 40; 26, с. 150].

«Падарожныя людзі». У этнаграфічных крыніцах XIX – пачатку XX ст. і сучасных палявых матэрыялах старцы ўстойліва характарызуюцца як людзі падарожныя, тыя, хто прыходзяць у вёску або з'яўляюцца на могілках ці каля храма ў адпаведныя дні. Разам з беднасцю «падарожнасць» з'яўляецца найбольш прынцыповай характарыстыкай жабракоў: «Цягаецца (валочыцца) як жабрак які» [25, с. 416]. У народных уяўленнях старцы – гэта тыя, хто ходзяць і просяць: «А старцы –эта бедны народ, бедны такі <...> Яны паміналі пакойнікаў, яны малілісь Богу. Яны прыйдуць у хату папрасіць есці,эта я помню, на хутары к нам прыдзець бабка Антонэля звалі. Яны перша перакрысцююцца: “Падай, Госпадзі, хазяюшка, дай хоць пару бульбінак”»¹⁸. Адсутнасць у жабракоў дому, сям'і і гаспадаркі, пастаяннае прыбыванне ў дарозе (пар. з нізкай мабільнасцю большасці беларускіх вяскоўцаў ва ўмовах традыцыйнага грамадства) рабілі іх у вачах беларускіх сялянаў людзьмі адрознымі, выключанымі са свайго соцыуму. Разам з тым, у беларускім традыцыйным светапоглядзе дарога ўвасабляе сувязь з іншасветам, са светам памерлых [29, с. 140]. Таму жабракі, як людзі падарожныя, выступаюць у народнай святасці медыятарамі паміж гэтым і «тым светам», светам жывых і памерлых. А падкрэслена высокі статус жабракоў прадвызначыў нават іх параўнанне з Богам. М.Я. Нікіфароўскі таксама адзначаў, што сяляне

¹³ Зап. у 2010 г. аўтарам, Круткінам А., Філіпенкам У.С. ад Пілімон Г.І., 1935 г. н. у в. Шо Глыбоцкага р-на.

¹⁴ Зап. у 2010 г. аўтарам ад Жаваранак Н.Ц., 1929 г. н. у в. Хралы Глыбоцкага р-на.

¹⁵ Архіў Студэнцкага этнаграфічнага таварыства: Зап. Валынец Н., Таболіч А. ад Іванюты А.Г., 1917 г. н. у в. Петрашы Сенненскага р-на.

¹⁶ Зап. у 2010 г. аўтарам ад Жаваранак Н.Ц., 1929 г. н. у в. Хралы Глыбоцкага р-на.

¹⁷ Зап. у 2008 г. Лобачам У.А. ад Харкевіч Н.Г., 1925 г. н. у в. Лабачова Бешанковіцкага р-на.

¹⁸ Зап. у 2014 г. аўтарам ад Раўковай Г.С., 1927 г. н. у в. Соржыца Бешанковіцкага р-на.

шанавалі старцаў як божых пасланнікаў, бачылі ў іх ці святога ці самога Бога [9, с. 88]. З матэрыялаў народнай прозы беларусаў вынікае, што сюжэт, у якім Бог (або святая) ходзіць у вобразе жабрака, даволі папулярны [30, с. 43, с. 54, с. 55-56, с. 75, с. 115, с. 390; 31, с. 47, с. 54]. Паданні з такім сюжэтам яшчэ фіксуюцца сярод беларускага сельскага насельніцтва Падзвіння: «Як тая бабулька кажыць, ужо зямелька грэшная, а даўна Бог хадзіў па свеце, выпрабоўваў людзей, ён хадзіў у відзе жабрака. Бубуля наша расказывала, ён у відзе жабрака быў»¹⁹. Аналогія з падарожным Богам нават увасобілася ў адной з назваў жабракоў – «падарожны (божы) чалавек» [12, с. 459]. Сярод сучасных беларускіх вяскоўцаў стала ўзросту яшчэ захоўваецца ўяўленне аб старцах як божых пасланнікаў: «Эта Бог жабракоў прысылаець»²⁰; «Як хадзіў старац, мама казала. Прыдзіць старац, дык эта сама дарагі гось. Ядуць усе за сталом і старац прыглашаюць. Ён чэсны, ён ад Бога»²¹.

Выключанасць старцаў са звыклага ўкладу жыцця. Нягледзячы на пашыраныя кантакты са старцамі, апошнія не з’яўляліся для беларускіх вяскоўцаў часткай «свайго» соцыуму. Гэта, у першую чаргу, абумоўлена колькасцю і характарам такіх кантактаў. Як паведамляе М.Я. Нікіфароўскі, да старцаў падходзілі на самы кароткі час, каб падаць міласціну, з імі размаўлялі толькі пра тое, за чыю «душаньку» творыцца падаянне і інш. У сваю чаргу, па словах этнографа, старцы пазбягалі царквы і споведзі [9, с. 70, с. 85]. Знаходжанне жабракоў звязвалася з тымі кропкамі прасторы, якія на сімвалічным узроўні асацыююцца з мяжой з іншым светам. Старцы спыняліся і спявалі пад «чырвоным вакном», з боку двара, зімой у хаце, у баку ад дзвярэй, без шапкі [9, с. 85]. На медыятыўны статус указвае і характар частавання старцаў – не за сталом, а на лаве каля парога [9, с. 73]. У якасці месцаў начлегу старцаў у крыніцах згадваюцца лазня, авін і г.д. (г.зн. месцы маргінальныя, месцы кантакту з іншасветам) [9, с. 84]. Прытым паказальна, што сведчанні таго, што жабракі начавалі ў лазнях, фіксуюцца яшчэ і ў сучасны перыяд: «Ну іна [жабрачка – А.У.] тады ўжо прыдзіць ну, кажса, памяні можа прытомні там Таня ці Манька, яна ўжо памоліцца гэта баба. І а дык кажыць, прыйшла раней на нач, дык у бані начавала, хоць у чыю ж, баню топяць, ну дык яна назбіраіць хатуль ці торбы гэтыя»²². Набліжанасць да іншасвету ва ўяўленнях вясковага насельніцтва нарадзіла ўяўленне аб тым, што на «месцы старцавай стаянкі і трава не расце» [9, с. 81]. Час, калі адбываліся кантакты са старцамі, таксама быў пераважна «памежным». Жабракі з’яўляліся ў вёску пераважна ў памінальныя дні (Радаўніца, Тройца, Дзяды). Найбольш часта старцаў можна было ўбачыць каля храмаў у вялікія гадавыя святы. У міфапаэтычнай карціне свету беларусаў свята разумеецца як сітуацыя часавага (і нават часава-прасторавага, па вызначэнні У.А. Лобача [33]) «памежжа». А таму ў час святаў у свеце людзей назіраецца прысутнасць прадстаўнікоў «таго свету» (напр. з’яўленне памерлых продкаў на Дзяды і інш.). З’яўленне ж старцаў у вёсцы (на могільках, каля храма) у такія дні набліжала іх да прадстаўнікоў іншасвету (па меншай меры, рабіла іх у вачах вяскоўцаў медыятарамі паміж гэтым і «тым светам»).

Валоданне таемнымі ведамі. Як і ўсім «не сваім» (у этнічным, прафесійным, сацыяльным, канфесійным плане) жабракам прыпісвалі валоданне таемнымі ведамі (у т.л. знахарскімі і чараўніцкімі). Такія ўяўленні падмацоўваліся і з прычыны наяўнасці ў старцаў своеасаблівай таемнай мовы. Як сведчаць крыніцы, такая практыка была даволі пашыранай сярод дадзенай сацыяльнай групы ва ўсходнеславянскіх народаў [14, с. 408]. Пра такую рысу адзначаў і беларускі этнограф Е.Р. Раманаў [32, с. 6–7].

У народнай прозе беларусаў Падзвіння жабракі часта фігуруюць як моцныя знахары. Прытым іх здольнасці апісваюцца даволі разнастайна. Так, у адным паданні старац замаўляе, каб не было змей (пар. з сюжэтам пра святога Патрыка ў ірландцаў): «Страшна было змей, тады жабрак прыйшоў, і прапанаваў пану. І пан яму заплаціў. І ён загаварыў, каб не было змей. І ён сказаў, не помню да якога году ён сказаў, да 2000-га года ён яму сказаў ня будзець, і вот не было. А цяпер учора пачтарка, прыехала, гэта ў суботу і кажса: “Ай, цёця, служалася, на веласіпедзе ехала, нейкі дужа даўгі цягнуўся па вуліцы”. Вот цяпер сталі гэтыя, і многа»²³. У іншым паданні старац выкрывае чараўніцу: «Я помню, яшчэ дзеўкай была, у мамы, ідзець старац з над Хума і зайшоў. Гаворыць: “У вас здохла карова. Такая вам баба здзелала, прыхадзіла ў такое-та урэмя”. І точна. Мама гаварыла прыхадзіла. А тая Стэпка чараўніца. Вот»²⁴.

У этнаграфічных апісаннях старцам часта прыпісваецца валоданне пэўнай здольнасцю, рамяством ці прафесіяй. Як сведчаць крыніцы, у тым ліку і выяўленчыя, жабракі нярэдка былі музыкамі. Пра валоданне такімі здольнасцямі жабракамі яшчэ памятаюць рэспандэнты: «А вось старцы ці хадзілі? – Ой, хадзілі. Ужо гэта і я помню. – А яны проста жабравалі, ці маліліся неяк? – Ну вот такі быў, як яго фамілія, можа Краснабаеў. Дык тот, як прыхадзіў, дык на нейкая, я яшчэ саўсем небаглызенька была, добра

¹⁹ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Малюжанец М.У., 1933 г. н. у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

²⁰ Зап. у 2007 г. Валодзінай Т.В. і Лобачам У.А. ад Дубавец Г.П., 1919 г. н. у г. п. Сураж Віцебскага р-на.

²¹ Зап. у 2007 г. Валодзінай Т.В. ад Масалковай Р.У., 1936 г. н. у в. Рамашкава Талочынскага р-на.

²² Зап. у 2009 г. Лобачам У.А. ад Васілевіч А.І, 1922 г. н. у в. Шалашы Докшыцкага р-на.

²³ Зап. у 2009 г. Філіпенкам У.С. ад Капешка Ф.А., 1931 г. н. у в. Тумілавчы Докшыцкага р-на.

²⁴ Зап. у 2014 г. аўтарам ад Абрамовіч Г.А., 1941 г.н. у в. Малыя Паўлавічы Бешанковіцкага р-на.

помню на дудзе іграў»²⁵. Падобная характарыстыка старцаў яшчэ больш рабіла іх «іншымі» ў вачах беларускага селяніна, а таму нараджала ўяўленне аб валоданні імі іншымі ведамі, у т.л. і магічнымі.

Магічныя якасці прыпісваліся нават рэчам, якімі валодалі жабракі (торба, ежа, грошы і інш.). А таму іх атрыбуты нярэдка выкарыстоўвалі ў магічных аперацыях і лекаванні [34, с. 394; 35, с. 110; 36, с. 521; 8, с. 155].

Такім чынам, ва ўяўленнях беларускай традыцыйнай супольнасці жабракі разглядаліся як знаўцы розных таемных ведаў. Таму, па меркаванні вяскоўцаў, гэтыя веды могуць быць выкарыстаны ў пахавальнай абраднасці (а таксама ў сферах, блізка з ёй звязаных). У гэтым плане паказальны сюжэт, дзе жабрачка дапамагае памерці: «*Даўней было што, доўга паміралі. Я была сама пры гэтым дзеле. У нас была адна старая дзевушка, яна крэпка начытаная, яна слявала красіва і сабірала яна субота васкрэсенне <...> Патом саседка прыходзіць і яе просіці «Авілька, прызі ты да нас, памаліціся вы ў нас!» У яе свёкр уміраў, гэта даўно-даўным. <...> Гэта ўжо мы на трэці дзень былі, і мы нічога ў яго ня вымалілі. А вот, пака не прыйшла жабрачка. <...> Маленне не намагала. На заўтра прыходзіць жабрачка. А што не рабілі, паталок вырывалі. Ну што казалі можа, а ён жа так казаў дзядзька быў врэдны, ну нічым ніхто не прызнаваў, каб ён які врэд каму наносіў. Прыходзіць жабрачка, і будзіць казаць: «Ёсць у вас, – гэта было пры саветах, – хамут арымы?» “А чаму ж няма?!” І вот кажыць: “Вазьміце на яго як ён, так падзяржыце, налажыце”. Ён і сканаў»²⁶.*

Яшчэ адзін паказальны сюжэт, дзе жабрачка «падманвае» смерць – «купляе» дзіця на сваю долю: «*Я крэпка, як маленькая была, забалела. У мяне грыпа на лёгкія пала. І я ўжо ляжала, гадкі два мне можа было. Ліжала ўжо і памірала. Мама сукеначку шыла на смерць мне. <...> А прыйшла бежанка. Пасля вайны жабракі хадзілі ўсе. <...> І бежанка гэта мяне адкупіла на сваю долю. <...> І яна мяне купіла за пяць рублей золата. А мама яе за гэта абдарыла. <...> Маме вродзе бы пяць рублей заплаціла і на сваю долю купіла мяне. <...> Проста сказала: “Я за яе плачу і на сваю долю. Можа на маю долю будзіць жыць”»²⁷.*

Старцы ў пахавальнай абраднасці і індывідуальных памінках. Этнографы неаднаразова паведамлялі аб вялікай колькасці жабракоў на пахаванні памерлага. Іх кармілі, частавалі і надзялялі міласцінай [37, с. 514, с. 521, с. 526]. Удзел старцаў у пахавальным абрадзе адбываецца праз выкананне імі двух тыпаў аперацый. Першы ўключае рытуальныя дзеянні, якія выконваюць выключна жабракі. Да другога адносяцца абрадавыя аперацыі, якія не так строга рэгламентаваны і могуць выконвацца і іншымі ўдзельнікамі.

Да другога тыпу адносяцца самыя разнастайныя аперацыі і рытуальныя дзеянні, якія выконваліся ў час пахавальнага абраду. Так, зафіксаваны выпадкі, калі магілу запрашалі капаць старых або жабракоў бясплатна [5, с. 101]. Па сведчанні П. Шпілеўскага, за труной у час руху пахавальнай працэсіі на могілкі ішлі жабракі, якія неслі куццю, канун, гарэлку і розную ежу – усё гэта з’ядалі пасля пахавання на магіле [5, с. 103]. Нягледзячы на тое, што ў іншых лакальных варыянтах гэтыя аперацыі маглі выконваць і другія ўдзельнікі абраду, выкананне іх старцамі не выглядае выпадковым. Шлях на могілкі, які ва ўмовах міфапаэтычнай свядомасці асэнсоўваецца як дарога на «той свет», можа быць пераадолены толькі адпаведнымі агентамі-пасрэдкамі. Гэтымі пасрэдкамі і ўяўляліся старцы, якія маюць магчымасць «перадаць» гэтыя стравы памерлым продкам (гл. сімваліку памінальнай трапезы на могілках). «Багадзельныя бабы» (г.зн. тыя жабрачкі, якія жылі ў багадзельнях) з’яўляліся пры адпяванні і пахаванні памерлага. Некаторых з іх запрашалі «абражаць» (г.зн. апранаць) памерлага ці сядзеццэ ноч каля яго [9, с. 97].

Першую групу складаюць большай часткай дзеянні, што звязаныя з адорваннем старцаў, якія прысутнічаюць на пахаванні, або адмысловая перадача пэўных рэчаў, падача міласціны ўжо пасля пахавання. Так, у некаторых лакальных варыянтах пахавальнага абраду адзенне памерлага, яго рэчы, а таксама ручнікі і мыла, якімі мылі памерлага, аддавалі жабракам. Пра такую традыцыю яшчэ памятаюць рэспандэнты: «*Чым мылі нябожчыка? – Я прастым мылам мыла, а тады мыла тое і палаценца. Вот як былі такія жабракі аддавалі гэта. Цяпер жа няма жабракоў»²⁸.* Хлеб і соль, якія суправаджалі нябожчыка на могілкі, таксама аддавалі жабракам [37, с. 514].

Міласціна жабраку разглядаецца як адна з форм перадачы неабходных рэчаў для памерлага на «той свет». Таму лічылася, што як сняцца памерлыя і скардзяцца на недахоп якіх рэчаў, то іх трэба перадаць жабракам. Паколькі старцы разглядаліся як пасрэднікі паміж гэтым і «тым светам», а нярэдка і як тыя, хто прыйшоў з «таго свету», то міласціна ім сімвалізавала долю, якая выдзяляецца памерлым. Па сведчанні этнографа А.Я. Багдановіча, беларускія сяляне верылі, што лепшым спосабам перадаць што памерламу – даць гэта старцам. І гэта пяройдзе нябожчыку на тым свеце [38, с. 53–54]. Сярод беларускага насельніцтва было распаўсюджана таксама меркаванне, што душы памерлых харчуюцца той ежай і апранаюцца ў тое адзенне, якія пры жыцці былі перададзены жабраку і якія раздаюць за

²⁵ Зап. у 2009 г. Валодзінай Т.В. і Лобачам У.А. ад Шаўцовай В.І., 1929 г. н., Гірсеінак Н.П., 1936 г. н., Свядловай Р.І., 1927 г. н. у в. Янкавічы Расонскага р-на.

²⁶ Зап. у 2012 г. аўтарам ад Андрэевай Г.М., 1935 г. н., Касарэўскай А.П., 1942 г. н. у в. Канстанцінава Глыбоцкага р-на.

²⁷ Зап. у 2014 г. аўтарам ад Бука М.П., 1946 г. н. у в. Слабада Лепельскага р-на.

²⁸ Зап. у 2012 г. Матошка А.У. ад Крупскай Г.І., 1930 г.н. у в. Валодзькі Докшыцкага р-на.

нябожчыкаў жывыя родзічы [38, с. 54–55]. Таму лічылася, што міласціна, пададзеная жабраку, можа аблегчыць пасмяротнае жыццё чалавека на «тым свеце». І наадварот, крыўда або падман у адносінах да старцаў пагражае пераадрасацый памерлым продкам [13, с. 343–344].

Этнаграфічныя крыніцы сведчаць аб традыцыі запрашаць жабракоў на памінальнае застолле ў дзень пахавання [37, с. 521]. Па сведчанні П.В. Шэйна, застолле для жабракоў было апошнім (першы стол быў для знатных людзей, другі – для сярэдняй рукі). У час гэтага памінальнага застолля жабракі ўшаноўвалі памерлага, спявалі песні і чыталі духоўныя вершы [37, с. 521].

У этнаграфічных крыніцах зафіксаваны і ўдзел жабракоў у памінальных абрадах на працягу года з дня смерці (індывідуальных або «прыватных» памінак). Так, П.В. Шэйн паведамляе пра традыцыю раздаваць жабракам міласціну на памінках у 40-ы дзень з дня смерці і на гадавіну [37, с. 527]. Сярод беларусаў Себежскага павета існаваў памінальны абрад, які адбываўся ў першую нядзелю пасля пахавання. У гэты дзень родныя памерлага адпраўляліся ў царкву. Туды яны прыносілі ў глінянай ці драўлянай місе куццю, накрытую двума ці трыма невялікімі хлябамі. Падчас літургіі куцця ставілася каля абраза, а ў верхні хлеб устаўлялася свечка, якая гарэла падчас літургіі і паніхіды. У гэты дзень у царкве адбывалася памінане памерлых. Пасля службы хлябы аддаваліся прычту, а куццю падносілі родным і знаёмым; рэшткі яе аддавалі жабракам, якія былі ў гэты час у храме [7, с. 89–90].

Старцы ў каляндарных памінальных абрадах. У структуры каляндарных памінак (Дзяды, Радаўніца, Вялікдзень, Тройца) важнае і прынцыповае месца займалі старцы. Роля жабракоў у каляндарных памінальных абрадах была вельмі істотнай нават у параўнанні са святаром. А таму, як сведчаць крыніцы, памінане ў царкве часта дапаўнялася і памінаннем з дапамогай старцаў. Таму не дзіўна, што рэспандэнты паведамляюць аб частай наяўнасці жабракоў у дні каляндарных памінак каля храма: «*А вот на магількі ці прыхадзілі на Радуніцу жабракі? – А як жа? І каля царквы былі, і каля касцёла былі. Цяпер во даюць усім грошы, а даўней былі. Поўна было жабракоў, сядзелі. Як толькі празнік, так яны і сідзяць*»²⁹. Ва ўяўленнях беларускай традыцыйнай супольнасці царкоўнае богаслужэнне ў важныя гадавыя памінальныя дні надзвычай агульнае. А таму на долю канкрэтнага памерлага з агульнай малітвы прыходзіцца надзвычай мала [9, с. 87]. Па сведчанні П.В. Шэйна, на Радаўніцу, незалежна ад царкоўнага памінання, сяляне ўшаноўвалі памерлых праз старцаў. Калі ж старац ведаў «спевы», то ён памінаў памерлых паіменна, па чарзе. У адваротным выпадку, як сведчаць крыніцы, праз міласціну прасілі памянуць «*усіх нашых дзядоў*» [37, с. 620]. Пра традыцыю памінання памерлых старцамі каля храма паведамляюць і рэспандэнты: «*Перад Тройцай, у царкві памінаюць. Гэта ж даўней бабушка такая ходзіць ей курыц сякучь невялікі. Хлеба даеі ей і яшчэ што-небудзь і гэта яна памінаець*»³⁰.

У этнаграфічных крыніцах адзначаецца таксама прысутнасць старцаў на могілках у памінальныя дні: «*Ці хадзілі жабракі на Дзяды на могілках? І што яны там рабілі? – Ну, раней хадзілі ды сабіралі яду жабракі. А цяпер жабракоў нет. Цяпер усе ў парадку*»³¹; «*А на кладбішча яны [старцы – А.У.] прыхадзілі? – Прыхадзілі і на кладбішчэ. Асобенна в помінальны. Там тожэ давалі ім. Раньшэ было. Сейчас ужэ нету*»³²; «*Ну, раней хадзілі [па могілках – А.У.] ды сабіралі яду жабракі. А цяпер жабракоў нет. Цяпер усе ў парадку*»³³. Рэспандэнты наступным чынам апісваюць рытуал памінання на могілках: «*І пакойніка ўспамінаць, скажаі ей стаіі, яна тады моліцца за іх*»³⁴; «*Падходзяць к магілье [жабракі – А.У.], перакажыць малітву, каго, што. Цяпер гэта ўжо вывелася*»³⁵.

У памінальныя дні жабракі наведвалі не толькі храм і могілкі, але і хаты вяскоўцаў: «*А так хадзілі даўна [на Вялікдзень – А.У.], я сама помню хадзіла з мамай. Зайдземся на кладбішча, там бабкі ёсць, ну бедныя было, тагда называлі жабракі, хадзілі па хатах, а хто ўжо не схадзіў на кладбішча, там ужэ дык прыходзіць па хатах, і ў хаце паміналі, вот дадуць што-небудзь там ужэ. Вот паміналі, а так, ну і цяпер жа жэ ужэ*»³⁶; Нярэдка фіксуюцца выпадкі наведвання хаты жабракамі на наступны дзень пасля Дзядоў: «*Дык яны [жабракі – А.У.] хадзілі перад Дзядамі болей? – После Дзядоў, вот сягодняшнія вечарам Дзяды, назаўтрашнія ўтрам бабка ўжо ідзець*»³⁷.

Як вынікае з этнаграфічных крыніц, характар і месца памінання у розныя каляндарныя святы залежаў пераважна ад характару самога свята (на могілках, у храме ці дома). Так, калі памінане памерлых на Дзяды адбывалася дома, то і старцы хадзілі па вёсках (у дзень свята, або на наступны), а калі памінане на Радаўніцу, Тройцу, Вялікдзень праходзіла на могілках і ў храме, то і жабракі з'яўляліся туды.

²⁹ Зап. у 2012 г. аўтарам ад Карнацэвіча А.У., 1931 г. н., Карнацэвіч Л., 1929 г. н. у в. Верацеі Пастаўскага р-на.

³⁰ Зап. у 2009 г. аўтарам, Шыпіла Н., Путронкам К. ад Карніловіч К.І., 1933 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

³¹ Зап. у 2012 г. Матошка А.У. ад Каросцік Л.У., 1950 г. н. у в. Свіркі Докшыцкага р-на.

³² Зап. у 2012 г. аўтарам і Лобачам У.А. ад Лянкевіч К.М., 1926 г. н. у в. Верацеі Пастаўскага р-на.

³³ Зап. у 2012 г. Матошка А.У. ад Каросцік Л.У., 1950 г. н. у в. Свіркі Докшыцкага р-на.

³⁴ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Дземідовіч М.І., 1924 г. н., Дземідовіч Я.Т., 1930 г. н. у в. Замасточча Докшыцкага р-на.

³⁵ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Апанасевіча Ф.А., 1922 г. н., Малашонак А.Я., 1919 г. н. у в. Стараселле Докшыцкага р-на.

³⁶ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Дунец Н.А., 1921 г. н. у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

³⁷ Зап. у 2009 г. Лобачам У.А., Жахоўскім Б., Высоцкай А. ад Чэчыкалавай Г.Л., 1930 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

Неад’емным элементам каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння з’яўляецца адорванне старцаў ежай ці грашыма (пра характар і значэнне міласціны жабракам гл. вышэй). Так, у в. Васіліны Пастаўскага раёна на Радаўніцу неслі «на ўбогія» – г.зн. ежу для жабракоў, каб тыя памянулі памерлых [39, с. 597]. Як сведчаць крыніцы, беларусы пакідалі пасля памінання на магілах ежу для жабракоў і птушак, каб тыя памянулі памерлага [16, с. 18]. У Барысаўскім павеце на Радаўніцу частавалі старцаў чырвонымі яйкамі, якія каталі да гэтага па магіле [37, с. 622]. У Дынабургскім павеце перад Дзядамі ў храм прыносілі розныя стравы. Пасля службы частку страў аддавалі святару, другую – жабракам, а трэцюю неслі дадому, дзе і з’ядалі [37, с. 627]. У шэрагу месцаў Падзвіння зафіксавана традыцыя на Дзяды (або назаўтра) адорваць жабракоў стравамі з памінальнага стала. Пра гэта паведамляў яшчэ А.Г. Кіркор. Даследчык адзначаў, што ў гэты дзень старцы на гэта свята хадзілі ўсю ноч па вёсцы [4, с. 154]. Пра такі характар адорвання старцаў згадваюць і рэспандэнты: «А потым вы што робіце з тым, што засталася [з ежай пасля Дзядоў – А.У.]? – А гэтае назаўтра ўсё чыста паедаю, за два, за тры дні з’ем, усё, нікому нічога не аддаю. Даўней хадзілі бедныя жабракі, як пенсію не палучалі, дак дарылі ім, кусок хлеба, кусок сала давалі. З гэтага стала. – А не казалі, каб маліліся? – А яны молюцца, памянуць за гэтых памёршых усіх»³⁸. Жабракам іншы раз аддавалі ежу і з т.зв. «дзедзюўскай талеркі» (адкладзеная ў час рытуальнай трапезы ў асобную талерку ежа для памерлых продкаў) [37, с. 597].

Да каляндарных памінак у рэгіёне пашырана традыцыя пячы для жабракоў (з мэтай памянуць памерлых) адмысловы невялікі хлябец («курац», «курчык»): «Як Дзяды. Ходзіць па дзярэўні бабка, нам далекавата, гэтай бабке аддаем памінаць. Курчыкі»³⁹; «Гэткія як і ўсе. Дарагой мукі не было, пшанічнай намелюць у жорны. Хлеб пяклі і такі невялічкі першы спячом курчак. Даўна хадзілі жабракі, ім аддавалі курчак. Ідзець даўна па вуліцы, Богу намоліцца, яму і аддаём курчык» (Докшыцкі раён) [17, р. 66]; «Даўней ж дык хадзілі гэтыя ўбогія па хатам, паміналі і курыц гэты давалі»⁴⁰; «Даўней жа ж як Дзяды, дык мама спецыяльна пякла такую булку вам скажу. Вот такі вот курчык вот такі вот доўганькі. Гэта заўтра ж прыдзіць ужо ж на курцах прыдзіць баба зналі. <...> На каждзя Дзяды. Дык і пяклі»⁴¹. На Вілейшчыне існавала традыцыя даваць старцам столькі хлябцоў, колькі паміналася памерлых [15, с. 98].

Аказіянальныя памінанні. Як вынікае з этнаграфічных крыніц, спосаб памінання памерлых праз жабракоў не абмяжоўваўся толькі днямі каляндарных памінак. Распаўсюджанымі былі і памінанні ў адвольны час, калі старцы прыходзілі ў вёску. Разам з агульнымі малітвамі аб ураджаі і здароўі сям’і, старцы таксама паміналі памерлых продкаў. Этнограф М.Я. Нікіфароўскі наступным чынам апісвае рытуал памінання памерлых старцамі. Як прыходзіў жабрак у хату, то пасля кароткага адпачынку яго прасілі зрабіць «памін па сроснічках». Тут жа старац падымаўся на ногі, клаў рукі крыжам на пугу і пачынаў кароткі спеў. Этнограф прывёў такі варыянт: «Й памін! Й памін! І з Госпада Спаса спачын!» Потым памінаючы называў па чарзе імёны памерлых «сроснічкаў». Старац, у сваю чаргу, паўтараў імёны з адпаведнай памінальнай формулай (напр.: «Аксініну душаньку ў чарсты нябесны, Госпадзі, ды пымяні!»). Звычай патрабаваў, каб памінаючы ўвесь час нешта еў, адкусваючы невялікі кавалак штораз пры кожным названым імені. Той кавалак, які заставаўся, аддавалі пасля паміну старцу. Пасля гэтага «прыватнага» памінання і кароткага адпачынку старац рабіў агульны памінальны спеў і чытаў малітвы (амаль шэптам). Гэтым і заканчваў памінанне [9, с. 79–81].

Магчымасць памінання памерлых мелася і пры наведванні храма. У мінулым, як паведамляюць рэспандэнты, жабракі пастаянна знаходзіліся каля храма. А таму магчымасць памянуць памерлага не абмяжоўвалася толькі спецыяльнымі днямі: «А вот хадзілі, а можа яны [старцы – А.У.] і за памерлых маліліся? – Да, а як жа. Сядзяць, даеш вот каля касцёла, таксама і ў царкве сядзелі. Вот даеш аднаму, што там скажаш. І яна малілася»⁴²; «Гэтыя людзі сядзелі пад касцёлам. Яны сядзелі і маліліся. Ну вот ідзе і яму рублялёк, два дасі. А тока імя і фамілію скажаш памёршага свайго. А ён сядзіць і моліцца»⁴³.

Памінанне памерлых жабракамі, якія знаходзіліся каля храма, магло адбывацца і ў важныя каляндарныя святы, да якіх іншых памінальных рытуалаў не было прымеркавана: «Паміналі. Дык во гэтая самая з Дзедзіна, дык сама ужо знала нас, дык помню на Каляды, цяпер памінаюць, а раней было, вот гэта і мама казалі і свякроў, што нада на Каляды як первы дзень у цэркаві, дык там многа сядзіць гэтых нішчых, і нада тады ўзяць па кусочку сала па невялікаму каб усім даць. Хоць па невялікім, алі каб абдзяліць усіх, сколькі іх там ёсць. І памінаць»⁴⁴. Даследчык С.П. Сахараў адзначаў, што сярод беларусаў Латгалі існавала традыцыя памінаць памерлых на Іллю. У гэта свята старцы збіраліся каля храма і паміналі памерлых. За гэта іх адорвалі хлебам, яйкамі і грашыма [22, № 1346].

³⁸ Зап. у 2009 г. Філіпенкам У.С. ад Васілевіч Г.Ф., 1928 г. н. у в. Несцераўшчына Докшыцкага р-на.

³⁹ Зап. у 2009 г. аўтарам, Лобачам У.А., Філіпенкам У.С. ад Карніловіч А.В., 1937 г. н., Фецько Н.Д., 1942 г. н., Пльгаўкі М.І., 1936 г. н. у в. Тумілавічы Докшыцкага р-на.

⁴⁰ Зап. у 2009 г. Лобачам У.А. ад Мікіцевіч Л.М., 1926 г. н. у в. Старына Докшыцкага р-на.

⁴¹ Зап. у 2009 г. Лобачам У.А. ад Васілевіч А.І., 1922 г. н. у в. Шалашы Докшыцкага р-на.

⁴² Зап. у 2012 г. аўтарам ад Андрэевай Г.М., 1935 г. н., Касарэўскай А.П., 1942 г. н. у в. Канстанцінава Глыбоцкага р-на.

⁴³ Зап. у 2014 г. аўтарам ад Бука М.П., 1946 г. н. у в. Слабада Лепельскага р-на.

⁴⁴ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Малюжанец М.У., 1933 г. н. у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

Аказіянальны варыянт памінаання памерлых мог ажыццяўляцца не толькі ў хаце ці каля храма. Пра яшчэ адзін варыянт паведамляе М.Я. Нікіфароўскі. Этнограф апісвае памінальны рытуал т.зв. «багадзельнымі бабамі» (г.зн. тыя, хто жылі ў багадзельнях). У такім выпадку само памінаанне адбывалася ў багадзельні. Туды заходзілі і падавалі міласціну, каб памянуць родных. М.Я. Нікіфароўскі наступным чынам апісваў такое памінаанне. Стол накрываўся абрусам, у бажніцы запальвалася свечка. «Бабы» размяшчаліся каля стала і спявалі «Лазара», а ў канцы «чыталі памін па сроснічках». Пасля паміну іх адорвалі прынесеным [9, с. 89, с. 92, с. 93].

Сучасны стан. Як вынікае з матэрыялаў сучасных палявых даследаванняў, сацыяльны статус і рытуальныя функцыі старцаў у беларускай вясковай супольнасці ў многіх аспектах захоўваліся яшчэ да сярэдзіны ХХ ст. Аднак сучасныя вяскоўцы паўсюдна адзначаюць знікненне дадзенай сацыяльнай групы. У сувязі з гэтым знікае і магчымасць памінаання памерлых праз іх: «Былі [жабракі – А.У.], але цяпер ужо ня ходзяць, ня молюцца, грошэй даюць усім, цяпер няма старых. Маліся, тожа хадзілі. Ты ей ужо кладзеі, ей наложаш адзельна, такія»⁴⁵. У шэрагу выпадкаў рэспандэнтамі адзначаецца знікненне такой традыцыі ў сувязі са смерцю старых жабракоў: «А вот калі яны [жабракі – А.У.] перасталі хадзіць зусім? После вайны, нядаўна ж ішчо на магільніку паміналі. Паўміралі, няма каму»⁴⁶.

Нягледзячы на існаванне катэгорыі людзей, што просяць міласціну, і ў сучасны перыяд, рэспандэнты адзначаюць прынцыповую розніцу паміж цяперашнімі жабракамі і ранейшымі: «А вот да вайны ці хадзілі такія старцы? Жабракі такія? – Яны, нішчыя, хадзілі і тады і цяпер. Ну дык цяпер саўсім другія. Ну дык тада дзействіцельна старцы хадзілі, пеіша»⁴⁷. У сучасны перыяд можа адзначацца наяўнасць толькі некаторых рысаў старцаў. Так, на Бешанкоўшчыне і ў наш час яшчэ захоўваецца назва, але функцыі (удзел у памінальных і пахавальных абрадах) ужо зніклі. Пры гэтым вяскоўцы адзначаюць прынцыповую розніцу паміж гэтымі катэгорыямі жабракоў: «Скажыце, а жабракі тут раней хадзілі? – Ааа! Яны хадзілі тут. Нечага ж есці саўсем было. І дзеці хадзілі. І старыя тожа хадзілі, прасілі есці. Ну тады прыйдуць і просяць на хатах. Ім дык і даюць: хто бульбінку, хто пару жменек чагосці ўсыпець. А дужа ж і даваць нечага была. Во такая беднасць была! – Скажыце, а яны можа маліліся за памерлых? – Ну, такія аддзельна хадзілі, як Дзяды былі. Герасім тут такі хадзіў. Ён ходзіць, як Дзяды. Дык яму ўсе давалі, таму што ён маліўся за пакойных»⁴⁸.

Як сведчаць матэрыялы сучасных палявых этнаграфічных даследаванняў, памінаанне з дапамогай старцаў у мінулым было больш папулярнае, чым царкоўнае ўшанаванне памерлых. Такая сітуацыя склалася ў савецкі перыяд (асабліва ў міжваенны). Ва ўмовах зачынення храмаў і адсутнасці святароў афіцыйнае царкоўнае памінаанне не было магчымым. У такіх умовах памінаанне памерлых з дапамогай старцаў становіцца яшчэ больш пашыраным: «Хадзілі [старцы – А.У.], патаму што перад вайной ужо цэрквы не стала. А тады ўжо хадзілі вот старушкі. Маліліся, вот і цяпер молюцца, цяпер молюцца»⁴⁹; «А вот ці былі такія вот бабушкі, што хадзілі на кладбішчэ, так ходзяць, такія жабракі, каторыя молюцца? – Маліліся і на кладбішчы, да да, былі. Раньша, можа цяпер нама. Цяпер бацюшка ходзіць, так цяпер не, а раньша бацюшкі не было <...> ну када камуністы былі, ну дык хадзілі бабкі. А то і мужьскі старыя ўжо можа на гадоў дзевяност. Маліліся, паміналі, хадзілі, у хату прыхадзілі паміналі, па хатах. І на кладбішчэ хадзіў вот на Пасху ідуць на кладбішчэ і ходзяць гэтыя старыкі, молюцца над магіламі, ім даюць ну хто што, хто яйка, хто грошы там. Раньша якія там грошы былі после вайны ж, нічога не было. Ну дык хто кусочык сала даць там, каўбаскі хто»⁵⁰.

У сваю чаргу, па словах рэспандэнтаў, з-за адсутнасці старцаў у сучасны перыяд перавага аддаецца царкоўнаму памінаанню. У такой сітуацыі жабракоў функцыянальна замяняе святар: «Паміналі, паміналі, цяпер німа ўжо ля цэркаві, не памінаюць. Цяпер толькі падаюць спісок у цэркаў. За ўпакой, за здароўе бацюшка моліцца, а даўна хадзілі. І вот Дзяды былі, даўна гэтак у цэркаў не хадзілі, як іччас на Дзяды, а хадзілі посла Дзядоў бабкі, і вот пячэць мама хлеб свой у печы, і вот спячэць, так назвалі курац, спячэць такую булачку, гэта спецыяльна памінаць. Гэту булачку аддаць, ужо гэта прыдзіць, жабрачка, ідзе жабрачка, ну можа як яе можа нада было іначай зваць. А то жабрачка, ну вот прыдзіць, памінаіць, нада казаць ей усе і мёны, і яна кажнага ўспамінаіць і тады моліцца ў канцы, тады як знаіць і ей аддадуць эту булачку. І даўна пяклі гэтыя булачкі вёгда как пякуць хлеб, так булачку ўжо нада, знаюць, што Дзяды. Нада спячы булачку гэту для напамінаання. Такое і было»⁵¹; «Цяпер прыходзіць бацюшка на Радаўніцу і на Асяніны, моліцца. Але жабракоў ужо і німа»⁵². Прытым паказальна, што ў вачах вяс-

⁴⁵ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Дземідовіч М.І., 1924 г.н., Дземідовіч Я.Т., 1930 г. н. у в. Замасточка Докшыцкага р-на.

⁴⁶ Зап. у 2009 г. Лобачам У.А., Жахоўскім Б., Высоцкай А. ад Чэчыкалавай Г.Л., 1930 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

⁴⁷ Зап. у 2009 г. аўтарам і Лобачам У.А. ад Грузневіч В.І., 1923 г. н., Грузневіча В.А., 1943 г. н. у в. Пабеда Шумілінскага р-на.

⁴⁸ Зап. у 2013 г. аўтарам і Лапанавай А.А. ад Чачанец Н.А., 1923 г. н. у в. Жарнасекава Бешанковіцкага р-на.

⁴⁹ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Батура В.М., 1928 г. н. у в. Чарнічка (II) Докшыцкага раёна.

⁵⁰ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Шнітко В.М., 1934 г. н., Шнітко Г.Я., 1935 г. н. у в. Чарнічка (I) Докшыцкага р-на.

⁵¹ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Малюжанец М.У., 1933 г. н. у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

⁵² Зап. у 2012 г. аўтарам ад Карнацэвіча А.У., 1931 г. н., Карнацэвіч Л., 1929 г. н. у в. Верацеі Пастаўскага р-на.

коўцаў рытуал памінання на могілках старцамі аналагічны памінанню святара: «*Раньше ходила бабка, которая умела малица, и яна вот прыходзіць, каждый от своей могилочки, завець к сваей, сваей, і гэдак усё абходзіць, і яна памалілася, забрала, што там ей далі ат этага стала, і ўсё. Ну а цяпер жа бацюшка ходзіць*»⁵³; «*Никаторья ж умелі ў нас у Чарніцах маеі мамы цётка о-ой, яна як быцюшка пела, малілася Хрыстос Вакрэс. Эта яна очень очэнь <...> яе так бралі, над ручки вадзілі каждый да сваей магілы. Ну а цяпер жа бацюшка цяпер. Ня ходзюць старушкі*»⁵⁴.

Вывады. Аналіз этнаграфічных матэрыялаў XIX–XX стст. дазваляе зрабіць наступныя высновы: 1) старцы ўяўляюць своеасаблівую сацыяльную групу, спецыфіка якой выразна праяўляецца ў рытуальных формах паводзін, у тым ліку і ў абрадах пахавальна-памінальнага цыклу; 2) іх удзел у пахавальных і памінальных абрадах абумоўлены суаднесенасцю ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў з катэгорыяй іншасвету; сувязь жабракоў з «тым светам» тлумачыцца праз наяўнасць такіх рысаў як старасць, беднасць, калецтвы (фізічныя адхіленні, слепата), асаблівы знешні выгляд, падарожны характар дзейнасці і выключанасць са звыклага для беларускіх сялянў укладу жыцця, валоданне таемнымі ведамі; 3) удзел старцаў у пахавальным абрадзе адбываецца праз выкананне імі двух тыпаў аперацый: рытуальныя дзеянні, якія могуць выконваць і іншыя ўдзельнікі (капанне магілы, абмыванне і апрананне памерлага, удзел у пахавальнай працэсіі), і аперацыі, якія выконваюць выключна жабракі (звязаныя пераважна з адорваннем старцаў міласцінай, ушанаваннем памерлых старцамі ў час памінальнай трапезы); 4) у структуры каляндарных памінак (Дзяды, Радаўніца, Вялікдзень, Тройца) старцы адыгрывалі істотнае значэнне; іх роля была вельмі важнай нават у параўнанні са святаром; жабракі былі ўключаны ў памінальныя рытуалы на могілках, у хаце і каля храма; 5) спосаб памінання памерлых праз жабракоў не абмяжоўваўся толькі днямі каляндарных памінак; распаўсюджанымі былі памінанні ў адвольны час (каля храма, асабліва ў важныя гадавыя святы, і ў хаце, калі старцы з’яўляліся ў вёсцы); 6) сацыяльны статус і рытуальныя функцыі старцаў у беларускай вясковай супольнасці ў многіх аспектах захоўваліся да сярэдзіны XX ст., а ўяўленні рэспандэнтаў сталага ўзросту і ў наш час маюць даволі архаічны характар; з-за знікнення старцаў перапыняецца і традыцыя памінання памерлых з іх дапамогай; у сучасны перыяд больш пашыраным становіцца царкоўнае памінане памерлых.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусы / В.К. Бандарчык [і інш.]; рэдкал. : В.К. Бандарчык [і інш.]; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Бел. навука, 2001. – Т. 4 : Вытокі і этнічнае развіццё. – 433 с.
2. Одэрборн, П. Праўдзівы і грунтоўны аповед пра веру русаў, [іх] шлюбныя і пахавальныя абрады, побыт, адзенне і г.д., а таксама пра веру і звычаі татараў / П. Одэрборн // Беларускі гістарычны агляд. – 2005. – Т. 12, сш. 1-2. – С. 167–189.
3. Сагановіч, Г. Паўночная Беларусь у апісанні Паўля Одэрборна / Г. Сагановіч // Беларускі гістарычны агляд. – 2005. – Т. 12, сш. 1-2. – С. 162–166.
4. Киркор, А. Этнографический взгляд на Виленскую губернию / А. Киркор // Этнографический сборник. – 1858. – Вып. III. – С. 115–276.
5. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / рэд. кал. А.С. Фядосік (гал.рэд.) [і інш.]; укл. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.
6. Крачковский, Ю.Ф. Быт западно-русского селянина / Ю.Ф. Крачковский. – М. : Изд. имп. Общ-ва истории древностей России при Москов. ун-те, 1874. – 212 с.
7. Серебренников, Ф. Обычаи и обряды крестьян Себежского уезда при крестинах, свадьбе и похоронах / Ф. Серебренников // Памятная книжка Витебской губернии на 1865 г. – СПб. : Тип. К. Вульфа, 1865. – С. 75–90.
8. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи... / Витебской Белоруссии / Н.Я. Никифоровский. – Витебск : Губерн. Типо-Литограф., 1897. – 307 с.
9. Никифоровский, Н.Я. Очерки Витебской Белоруссии. Старцы / Н.Я. Никифоровский // Этнографическое обозрение. – 1892. – № 1. – С. 70–105.
10. Андрыеўская, С.У. Жабрак у традыцыйнай культуры беларусаў Падзвіння канца XIX – пачатку XX стагоддзя / С.У. Андрыеўская // Весн. Полац. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2011. – № 9. – С. 49–53.
11. Русецкі, С.В. Рэцэпцыя жабрака ў традыцыйнай беларускай культуры / С.В. Русецкі // Российские и славянские исследования : сб. науч. статей. – Минск, 2010. – Вып. 5. – С. 113–119.
12. Валодзіна, Т. Старац / Т. Валодзіна, У. Лобач // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 459–460.
13. Лобач, У.А. Міф. Прастора. Чалавек : традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у сям’ятычнай перспектыве / У.А. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 511 с.
14. Левкиевская, Е.Е. Нищий / Е.Е. Левкиевская // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / И-т славяноведения РАН ; под общей ред. Н.И. Толстого. – М., 2004. – Т.3 : К (Круг) – П (Перепелка). – С. 408–411.
15. Sielicki, F. Pieśni pogrzebowe i dziadowskie śpiewane w b. powiecie Wilejskim / F. Sielicki // Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis. – Warszawa–Wrocław, 1982. – Т. 22. – S. 91–104.
16. Gołabek, J. Dziady białoruskie / J. Gołobek // Lud. – 1925. – Т. 4. – S. 1–40.

⁵³ Зап. у 2009 г. Лобачам У.А. ад Карніловіч В.В., 1950 г. н. у в. Старына Докшыцкага р-на.

⁵⁴ Зап. у 2011 г. аўтарам ад Шнітко В.М., 1934 г. н., Шнітко Г.Я., 1935 г. н. у в. Чарнічка (І) Докшыцкага р-на.

Этнакультурная спецыфіка Беларускага Падзвіння ў дыяхронным і сінхронным вымярэннях

17. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lieuvių tautosakos rankraštynas. – 7647. Tautosaka 2006 m. liepos mėnesį prie Neris ištakų surinkta Lietuvos ir Baltarusijos mokslininkų grupės, vadovaujamos Vykinto Vaitkevičiaus.
18. Бутовская, М.Л. Нищие как городская субкультура: устойчивость взаимоотношений нищих и общества в исторической перспективе / М.Л. Бутовская, М.А. Ванчатова // Этнографическое обозрение. – 2007. – №3. – С.12–25.
19. Бэрк, П. Народная культура Эўропы ранняга Новага часу / П. Бэрк; пер.з англ. І. Ганецкай; пад рэд. А. Ліса. – Мінск: Тэхналогія, 1999. – 380 с.
20. Архіў гісторыка-філалагічнага факультэта ПДУ. – Ф. 1. Воп. 3. Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Докшыцкі раён (ліпень 2009 г.). – Сш. 5. Запісы Філіпенкі У.С., Лобача У.А., Клопавай С., Высоцкай А., Жахоўскага Б., Шаўчэнка Я.
21. Седакова, О.А. Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян / О.А. Седакова. – М.: Индрик, 2004. – 320 с.
22. Latviešu folkloras krātuve. – 1561. Sergeja Saharova Latvijas baltkrievu folkloras vākums.
23. Аўсейчык, У.Я. Полаўзроставы асаблівасці ў традыцыйнай пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння / У.Я. Аўсейчык // Гендер и проблемы коммуникативного поведения: сб. материалов четвертой междунар. науч. конф., Полоцк, 28–29 окт. 2010 г. / Полоцк. гос. ун-т; редкол.: М.Д. Пуртова [и др.]. – Новополоцк, 2010. – С. 93–97.
24. Пшонка, Т.М. Асаблівасці выкарыстоўвання традыцыйнай ежы ў святах народнага календара Лепельшчыны / Т.М. Пшонка // Народная культура Віцебшчыны: матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі «Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт устаноў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый», 26–27 мая 2005 г.: [прысвяч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага] / рэдкал. Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2007. – С. 219–224.
25. Выслоўі / рэд. тома А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
26. Михайлова, К. О семантике странствующего певца-нищего в славянской народной культуре / К. Михайлова // Язык культуры: семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996) / отв. ред. С.М. Толстая. – М., 2004. – С. 132–156.
27. Санько, С. Пуга / С. Санько // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 378–380.
28. Валодзіна, Т. Барада / Т. Валодзіна, Э. Зайкоўскі // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 40–41.
29. Лобач, У. Дарога / У. Лобач // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 140–141.
30. Легенды і паданні / склад.: М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі; рэд. тома А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.
31. Полацкі этнаграфічны зборнік / Полацк. дзярж. ун-т; [уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача]. – Наваполацк: ПДУ, 2011. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння, Ч. 1. – 292 с.
32. Романов, Е.Р. Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Вильно: Тип. А.Г. Сыркина, 1912. – Вып. 9: Опыт словаря условных языков Белоруссии. – 124 с.
33. Лобач, У.А. Уяўленні аб прасторы і часе ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў (па этнаграфічных і фальклорных матэрыялах XIX – пач. XX ст.): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.07 / У.А. Лобач; Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск, 2003. – 18 с.
34. Зямля стаіць пасярод свету...: Беларускае народнае прыкметы і павер'і / укл., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1996. – Кн. 1. – 691 с.
35. Жыцця адвечны лад: Беларускае народнае прыкметы і павер'і / укл., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.
36. Народная медицина: рытуальна-магічная практыка / уклад., прадм. і паказ. Т.В. Валодзінай; навук. рэд. А.С. Ліс. – Мінск: Бел.навука, 2007. – 776 с.
37. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. – СПб.: Тип. имп. акад. наук, 1890. – Т. 1. Ч. 2: Бытовая и семейная жизнь белорусов в обрядах и песнях. – XXXIV, 712, [4] с.
38. Богданович, А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Этнографический очерк / А.Е. Богданович. – Гродно: Губернская типография, 1895. – III. – 186 с.
39. Гарошка, Т.Г. Народныя святы, абрады, звычаі / Т.Г. Гарошка // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Пастаўскага раёна. – Мінск, 2001. – С. 593–599.

**ELDERS (BEGGARS) IN THE TOMB MEMORIAL RITUALS
OF BELARUSIANS FROM THE DVINA REGION
(ETHNOGRAPHIC MATERIAL OF THE XIX – XX CENTURIES)**

V. AUSEICHIK

On the basis of ethnographic materials of the XIX–XX centuries the status and ritual functions of the elders (beggars) in the burial and funeral rites of Belarusians from the Dvina region is examined. The reasons for inclusion of the elders in the ritual sphere of Belarusians from the Dvina region (through the analysis of characteristics as poverty, disability (physical disabilities, blindness), a special appearance, possession of secret knowledge, passer nature of their "activity") are described. The status of elders and ritual functions in the funeral rites and ceremonies of the funeral cycle (calendar funeral and during the year of his death) are examined.